

אחדות הניגודים: הדיאלוג בין כתבי העת אלף לסלם למחשבת חרות ישראל

אופירה גראוויס קובלסקי

מבוא

שני כתבי עת אופוזיציוניים, שכתבו בהם אינטלקטואלים ואתגרו במאמריהם את המערכות הפוליטית והמשפטית ואת החברה בישראל, יצאו לאור לאחר הקמתה של מדינת ישראל. כתבי העת האלה היו אלף וסלם למחשבת חרות ישראל וסביבם התקבצו חברים שנהגו להיפגש ל"עיתון בעל-פה". למרות מספרם הקטן של החברים בשתי הקבוצות שהסתופפו סביב כתבי העת, הן ככותבים הן כאוהדים, השפעתם על החברה והתרבות הישראלית הייתה רבה ומכאן חשיבותם.¹

אלף החל לצאת לאור בנובמבר 1948 בעריכתם של יונתן רטוש ואהרן אמיר,² והיה שופרה של תנועת העברים הצעירים, שנודעה בשם "התנועה הכנענית". כתב העת יצא לאור בפרקי זמן לא קבועים עד אפריל 1953,³ ושארף להניח תשתית עיונית ליצירתה של אומה חדשה במרחב הגיאוגרפי שכונה "ארץ הפרת".⁴ הכותבים קראו ל"מהפכה העברית בארץ העברים", וראו עצמם כנושאי "אמת ההוייה העברית ואת תודעת העצמות העברית – על מורשת הקדמות הגלומות באלו".⁵ הכותבים באלף הגדירו את כתב העת "במה לעצמאות העברית".⁶

סלם למחשבת חרות ישראל נוסד בידי ד"ר ישראל אלדד שייב.⁷ הגיליון הראשון יצא לאור במאי 1949, בהמשך לוויכוח בין הימין לשמאל במפלגת רשימת הלווחמים של יוצאי לח"י.⁸ עורך כתב העת היה אלדד, למעט תקופה קצרה שבה החליף אותו פנחס הלר.⁹ סלם יצא לאור בשנות החמישים וראשית שנות השישים; הגיליון האחרון יצא לאור באוקטובר 1963. בסלם נפרס חזון משיחי חילוני שכלל שאיפה להחלת ריבונות יהודית-עברית על ארץ ישראל על פי גבולותיה במקרא, מהים התיכון ועד נהר הפרת, לחיסול כל הגלויות ולתחייה רוחנית של הלאום היהודי-עברי בארץ ישראל.¹⁰ סלם קרא למהפכה רוחנית שתסלול את הדרך להפיכת מדינת ישראל ל"מלכות הגאולה השלמה". בדומה לאלף דרש גם סלם לעסוק ב"מחשבת החרות העברית".¹¹

השלטונות במדינת ישראל חשו מאוימים משתי הקבוצות ומהכותבים בשני כתבי העת. הבוטות המילולית שלהם נתפסה כקריאה לשימוש בטרור למטרות פוליטיות. שירותי הביטחון עקבו אחרי הכותבים ואוהדיהם,¹² ופעלו נגדם.¹³ איסור הראל, שהיה ראש שירות הביטחון, האמין שקבוצות אלה מהוות איום על הדמוקרטיה הישראלית.¹⁴ ארכיון המדינה פרסם לאחרונה דו"חות מעקב חלקיים של שירותי הביטחון אחר אנשי

אלף ואחד מתיקי המעקב אחר ישראל אלדד.¹⁵ עם כל הבעייתיות שבהסתמכות על מקורות אלה, הם מספקים נקודת מבט נוספת ומחדשת לנושא הנדון. המחקר עסק עד כה בכל קבוצה בנפרד ובהשוואתן לקבוצות אחרות, אולם איש לא השווה ביניהן,¹⁶ וכתבי העת נתפסו כבעלי אידיאולוגיות מנוגדות; היו אף מי שהדגישו את הניתוק התרבותי בין שתי הקבוצות.¹⁷ אף על פי שהאישים המרכזיים באלף ובסלם החלו את דרכם הפוליטית בימין הרוויזיוניסטי הרדיקלי, עברם המשותף של הכותבים בהם נתפס כלא רלוונטי.

טענתי המרכזית במאמר זה היא שהמוצא הפוליטי המשותף היה הבסיס לדו־שיח פוליטי ותרבותי בין הכותבים בשני כתבי העת. דו־שיח זה נבחן על ידי השוואה ביניהם והצגת הדיאלוג הסמוי והגלוי שהתקיים בין אלף לסלם. במאמר מוצג הרקע ההיסטורי להקמתם של שני כתבי העת ומטרותיהם בשנים שפעלו במקביל (1949–1953). נבדק בו הקשר לרוויזיוניזם, היחס ללאומיות, לשלטון, לדמוקרטיה והיחסים בין הכותבים בשני כתבי העת הללו כפי שעולה מהכתוב. היחס להסכם השילומים עם גרמניה נבדק כאירוע בוחן שלכאורה אמור היה להמחיש את הפער ואת הניגוד בין אלף לסלם. ההסכם הכיר במדינת ישראל כמייצגת הלאום היהודי ואילו הכנענים (אלף) טענו שהיהדות היא דת בלבד, ומדינת ישראל אינה מדינת לאום יהודית ולכן אינה יכולה לייצג את היהודים כלאום. לעומת זאת הכותבים בסלם החזיקו בעמדה הפוכה: הם התייחסו ליהדות כלאום ולמדינת ישראל כמדינת לאום יהודית. והנה למרות הניגוד האידיאולוגי הבולט, הדמיון ביחס להסכם השילומים באלף ובסלם ממחיש את טענתי בדבר הקשר והדמיון בין העמדות האידיאולוגיות שבאו לידי ביטוי בשני כתבי העת.

אלף

שורשיו של כתב העת אלף נעוצים בוועד לגיבוש הנוער העברי שייסד אוריאל הלפרין-שלה, הוא יונתן רטוש, בשלהי שנת 1942.¹⁸ רטוש החל את דרכו הפוליטית בזרם הרדיקלי-מקסימליסטי בתנועה הרוויזיוניסטית בשנת 1929. ויכוחים נוקבים בין רטוש להנהגת התנועה הרוויזיוניסטית בראשות זאב ז'בוטינסקי הביאו להרחקתו של הראשון מעריכת עיתון התנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל, הירדן.¹⁹ עם זאת היו לו קשרים קרובים עם אברהם שטרן, "יאיר", מייסד מחתרת לח"י, והשפעתו על הקבוצה המקסימליסטית הייתה רבה כל כך, עד שהיו מי שקבעו כי הוא היה "מחולל התהליך הרעיוני שהביא להופעת לח"י".²⁰ אולם בתהליך התגבשותה של לח"י כמחתרת עצמאית חל ניתוק בין רטוש לאנשי לח"י עקב פערים אידיאולוגיים בניסוח ההיסטוריוסופיה הלאומית וטענתו כי היהודים אינם עם. חלק מקבוצת רטוש המשיך את חברותו בלח"י; הבולט שבהם היה אליהו בית צורי.²¹ למרות הניתוק, לאחר הירצחו של יאיר כתב רטוש לזכרו את השיר "בארגמן".²²

הסבוב השני

בגדיו הלבנים
מסכתו השני של הרב
הרב הגדול רבי
הרב הגדול רבי
הרב הגדול רבי

מה טוען הצד שכנגד?

הרב הגדול רבי...
הרב הגדול רבי...
הרב הגדול רבי...

גיליון 264

מה טוען הצד שכנגד?

הרב הגדול רבי...
הרב הגדול רבי...
הרב הגדול רבי...

נסיונות המתים

הרב הגדול רבי...
הרב הגדול רבי...
הרב הגדול רבי...

מה טוען הצד שכנגד?

הרב הגדול רבי...
הרב הגדול רבי...
הרב הגדול רבי...

אלף, ינואר 1950

הרעיונות של רטוש וקבוצתו התבססו על הבחנה חדה בין זהות יהודית לזהות עברית. היהודים נתפסו על ידי רטוש כבעלי הוזהות דתית בלבד וכקשורים זה לזה בקשרי דת ומשפחה. האידיאלוגיה שהציג מנוגדת לאידיאלוגיה הצינית, הרואה ביהדות אומה בעלת זכות לטריטוריה משלה. העברים נתפסו על ידי אנשי אלף כאומה הכוללת את כל הקבוצות בשטחים המשתרעים מנהר פרת ועד גבולה המזרחי של מצרים. לשיטתם אומה זו נטולה רכיב דתי וחסרה זיקה לדת, היהודית או אחרת. יעדס המדיני היה לכונן אומה עברית "בארץ קדם" משוחררת מהצונות, כהמשך לריבונות שנקטעה עם חורבן בית שני.

האות אלף נבחרה כשם ולוגו: "האלף העברי שנטלנו לעצמנו בתור סמל הוא 'האלוף', ראש השור, קרני הראם, קרני הזהב – סמל עברי מן הקדומים ביותר. סמלנו הוא סמל לעולם העברי הקדמון, הקלסי, אשר בהשען עליו קמה האומה העברית".²³

יהושע פורת הצביע על כך שהגיליון הראשון של אלף (נובמבר 1948) התכתב עם הנחות יסוד של הרוויזיוניסטים הרדיקלים.²⁴ הכרות המערכת, "אנחנו מתחילים מאלף", התכתבה עם מאמרו של יהושע השל ייבין,²⁵ "על האמת הפשוטה שלנו", שהתפרסם בחזית העם ב-14 ביוני 1932. המשותף לאנשי אלף ולייבין הרוויזיוניסטים הייתה הטענה כי עיגון האומה בנוף הגיאוגרפי בארץ ישראל היא התרופה למצב היהודי ולתחלואי הגולה. לאחר צאתו לאור של הגיליון הראשון של אלף הרגישו אנשי הש"ב את הקשר שבין כתב העת לרוויזיוניסטים. חששם היה כי לקבוצה יש פוטנציאל להשפעה שלילית על החברה הישראלית, לכן הם ביקשו למזער את החשיפה התקשורתית של אלף: "החבורה מחכה לתגובה רצינית לעתון, תגובה אשר יכולה לעורר סערה בחיינו הציבוריים. ככל שתמעט התגובה – יקטן ההד, והנפוח יתגלה כשלפוחית גדולה, אשר עם כל נקר קטן מתפוצצת ואיננה".²⁶ ואכן, התגובה הפומבית לגיליון הראשון של אלף הייתה זעומה. סביר להניח כי לשירות הביטחון היו יד ורגל בנושא.

בנובמבר 1951 הכריזו עורכי אלף על הקמת "מרכז העברים הצעירים". היה זה מהלך שאמור היה למסד ולקדם את הפעילות הציבורית סביב אלף במטרה להשפיע על הנוער ועל המערכת הפוליטית.²⁷ הייתה מחלוקת על החתירה למיסוד פוליטי על ידי הקמת מערכת ארגונית בירוקרטית והקמת המרכז מעידה שהכף נטתה לכיוון מיסוד פוליטי. על פי דו"חות הש"ב הניסיון להתארגנות מחודשת של הקבוצה ב"מרכז העברים הצעירים" פגע בכוחה של הקבוצה המקורית שהקימה את כתב העת.²⁸ ההוצאה לאור של גיליונות אלף לא הייתה סדירה עקב מחסור במקורות מימון והמצב הכלכלי הקשה במדינה; הייתה זו "תקופת הצנע". לכתבי העת והעיתונות הוקצבה כמות נייר עקב מחסור כללי. "מחמת מחסור כרוני בנייר נתעכבה הפעם הופעתו של אלף יותר מן הרגיל", נכתב בגיליון י"ג בשנת 1952.²⁹ עורכי אלף סברו כי הקצבת הנייר הזעומה שקיבלו הפלתה את אלף לרעה בהשוואה לכתבי עת ועיתונים אחרים, סברה שמקבלת חיזוק בדיווחי שירות הביטחון.³⁰ המחסור בנייר, שפגע בכל כתבי העת והעיתונים במדינת ישראל, הביא למפגשים והתכנסויות שיזמו עיתונים וכתבי עת שונים. המפגשים נקראו על שם העיתון או כתב העת, בהדגשה שמדובר בעיתון בעל פה. גם אלף וסלם קיימו מפגשים מסוג זה ובכך יצרו מסגרת שאפשרה לתומכיהם להתגבש חברתית.

בראשית 1952 נוספו למערכת אלף חברים חדשים במקביל לעדכון מטרותיו של כתב העת: "מנוי וגמור אתנו לעשות את אלף עיתון פוליטי יותר ויותר באופיו, נמרץ יותר בתגובתו על עניינים שוטפים, בפרט בחיי הנוער; יותר 'עיתונאי' – אולי פחות 'עיוני'".³¹ השינוי באלף חל במקביל למתרחש בסלם. אנשי סלם בהנהגת אלדרד ייסדו מפלגה חדשה בשם "ברית איתני"ם" (ברית ארץ-ישראלית-נאמני מלכות). התגובה בכתב העת אלף (גיליון י"ג) מצביעה על כך שהשינוי היה קשור למתרחש בסלם. המהלך להקמת מסגרת פוליטית מסודרת שתיתן עוגן ציבורי לכתב העת אלף ורעיונותיו, לא צלח.

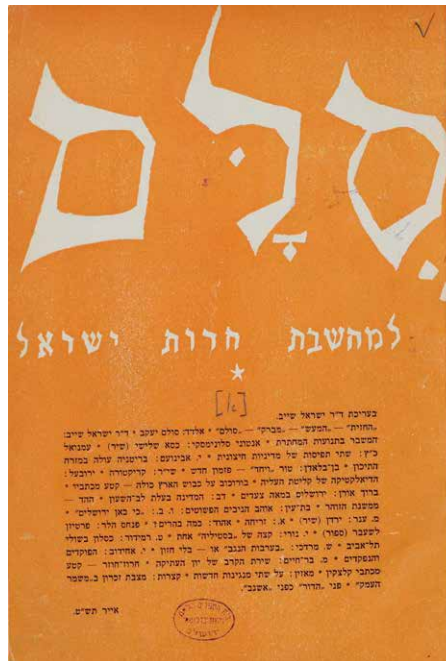
ביוני 1952 נתפס אחד הכותבים באלף, עמוס קינן, חבר לח"י בעברו, לאחר שהניח פצצה בביתו של שר התחבורה דוד צבי פנקס על רקע מאבקי הדת במדינה.³² חודשיים לאחר הנחת הפצצה נפטר פנקס מהתקף לב. באלף גינו את פעילות הטרור של קינן, גינוי שדווח גם בדו"חות הש"ב. למרות גינוי האלימות הצהירו אנשי אלף בפומבי שהם מבינים את הסיבות להנחת הפצצה: "הפצצה שהטיל כחור צעיר, אולי חם מזג, לביתו של מר פנקס, קשה לי ברגע זה ללמד עליה זכות מבחינה עקרונית או מבחינה מוסרית, אבל היא מעידה על התסיסה, שזה שנים אחדות היא עצורה בנוער ואוכלת אותו".³³ בעיתונות הישראלית האשימו את אנשי אלף באחריות להנחת הפצצה. בתגובה להאשמות תבעו רטוש ואהרן אמיר את העיתונים מעריב, הצופה ועורכיהם על "הוצאת דיבה והוצאת לעז".³⁴ התביעה נדחתה מסיבות טכניות.³⁵ ההתקפות בעיתונות על הכנענים השפיעו על הציבור ולקראת סוף שנת 1952 הבינו עורכי כתב העת אלף כי הציבור אינו מתעניין בדבריהם. הם הגבירו את מפגשי העיתון בעל פה, אך גם מהלך זה לא שינה את היחס אליהם. בדו"חות המעקב של שירות הביטחון על סגירת כתב העת אלף יש תיעוד של הדיון במערכת: "לאור הגרעון המתמיד, חוסר תקציב וירידה מתמדת בתפוצה, יש להפסיק באופן מוחלט את הופעת עתון אלף. נתגלה שפסקה כמעט ההתעניינות וההשתתפות בכתיבה בעתון".³⁶

עוד נטען בדו"ח של שירות הביטחון שנוצר פער בין המוגדרים אנשי ימין לאנשי שמאל בתנועת העברים הצעירים,³⁷ וכי הסיבה לירידה בהתעניינות הציבורית בקבוצה קשורה לשינוי בדרך ההתארגנות של האנשים סביב כתב העת אלף. כן נטען שהקבוצה הפכה לקבוצת טרור שביקשה לפגוע במשקיפי האו"ם: "בשאלת תכנית הפעולה הוצע שוב לפגוע במשקיפי או"ם ולשם כך ביקשו בזמנו את מקסים (גילן) גולדהירש,³⁸ שיגיש רשימת המשקיפים, כתובותיהם ותנועותיהם... סוכם, בכל זאת, לטפל בהשגת חומרים (כגון, חומים, סוללות) ועוזי אורנן³⁹ ירכיב ספרים עם חומר נפץ".⁴⁰

בדו"חות הש"ב הוצגו אנשי אלף כחלק מהתארגנויות מחתריות הקשורות ליוצאי המחתרת לח"י. לפי הדיווחים התפעל אהרן אמיר משודר בנקים שביצעו אנשי לח"י בתקופת המנדט כדי להשיג מימון לפעילות. בש"ב חשבו זאת כהוכחה למגמות טרוריסטיות.⁴¹ הוויכוחים האידיאולוגיים הפנימיים בקרב אנשי אלף העמיקו. רוב אנשי לח"י בעברם, שלקחו חלק ככותבים באלף, פרשו מפעילות בו. נוסף עליהם פרשו גם כותבים אחרים. התפוצה של כתב העת ירדה והעורכים החליטו להפסיק להוציא לאור.

סלם למחשבת חרות ישראל

סלם למחשבת חרות ישראל נוסד על רקע עימותים אידיאולוגיים בקרב יוצאי מחתרת לח"י לאחר הקמת המדינה והמפלגה של יוצאי מחתרת זו, רשימת הלוחמים. העימותים בקרב אנשי מחתרת לח"י בעבר התמקדו באוריינטציה הפוליטית חברתית, לימין או לשמאל.

סלם – למחשבת חרות ישראל, אייר תש"ט

סלם, בדומה לאלף, סבל ממחסור במקורות מימון, שפגע בהוצאה לאור סדירה של כתב העת. בניגוד לאלף הצליחו אנשי סלם לרכז סביבם קבוצת פעילים ומימון להפקת כתב העת לפרק זמן ארוך יותר. כאמור, שירותי הביטחון עקבו בקביעות אחר הכותבים ואוהדיהם. אף על פי שרוב תיקי המעקב לא נפתחו לציבור, אפשר למצוא במסמכים משפטיים ובתיקי משטרה עקבות ארכיוניים למעקבים.

ישראל אלדד היה מורה הדרך של כתב העת סלם. ייסוד הביטאון, המבטא בשמו את הכיוון שאליו חתר אלדד, היה התרסה כנגד הזרם השמאלי, רשימת הלוחמים (המפלגה שהקימו אנשי הלח"י לקראת הבחירות לאספה המכוננת) בראשות נתן ילין מור (פרידמן) ויצחק שמיר.⁴² ייסודו של הביטאון בניגוד לעמדות הרוב היה כדיעבד אחד הצעדים שהביא לסופה הפוליטי של מפלגה זו.

סלם נועד לשמש כבמה רעיונית ליוצאי מחתרת לח"י מהפלג הימני ולתומכיהם מהזרם הרוויזיוניסטי. במקביל להופעתו התקיימו כינוסים תחת הכותרת "סלם בעל פה".⁴³ בתוך שנתיים הפכו הכינוסים למועדון חברים שהתנהלו בו דיונים אידיאולוגיים. כינוסי "סלם בעל פה" התקיימו בערים המרכזיות במדינת ישראל, והייתה להם השפעה על התגבשות קבוצות רדיקליות מימין בשנות החמישים.⁴⁴

באותן שנים עמד ישראל אלדד במוקד כמה מאבקים אידיאולוגיים; בסלם הוא הביע את עמדותיו וניהל את מאבקיו.⁴⁵ עמדותיו סיבכו אותו במאבקים משפטיים משום שהואשם

קקורא לטרור אישי.⁴⁶ אחד מהמאבקים היה נגד "המדינה הבן-גוריונית", כהגדרתו. אלדר עסק באופי שיש לתת למדינה היהודית שאותה כינה "מלכות ישראל", מושג של יאיר שנוכר במסמך בשם "עיקרי התחיה" ואלדר פיתח אותו כהבנתו.

הגרעין הקבוע של הכותבים בסלם מנה אנשי לח"י בעבר, ולצידם היו כותבים מאנשי הימין לגונו. הכותבים קיימו דיאלוג עם המערכת הפוליטית בכלל, ועם הזרם הרוויזיוניסטי בפרט. בשנים הראשונות לצאתו לאור הייתה המטרה לשנות את הכיוון האידיאולוגי של תנועת החרות, התנועה שבלעה את המפלגה הרוויזיוניסטית, בראשותו של מנחם בגין. ביקורתם על ממשיכי הזרם הרוויזיוניסטי הייתה עזה והם ביקשו לשנות את המפלגה בלחצים מבחוץ.⁴⁷

גם מתנגדים קראו את סלם. הבולט שבהם היה דוד בן-גוריון, שהעיד על עצמו שקרא את הכתוב בו בקביעות.⁴⁸ שירות הביטחון והמשטרה שעקבו אחרי הנכתב, הנאמר והנעשה בקרב הכותבים והנאספים בחוגים סביב סלם, הגדירו אותם כמעודדי טרור וכמסיתים נגד ראשי המדינה. שירות הביטחון סבר שהם תכננו הקמת מחתרת.⁴⁹ ניכר היה כי הכותבים היו מודעים למעקבים אחריהם, כמו גם להתעניינות בכתב העת בקרב חוגים רחבים בציבור הישראלי.⁵⁰

כאמור, כחצי שנה לאחר הבחירות לכנסת השנייה הקימו אלדר וחוג סלם מפלגה בשם ברית איתני"ם. הפרסומים בעיתונות הדגישו כי המפלגה החדשה דוגלת ב"הקמת מלכות ישראל בגבולותיה ההיסטוריים מנחל מצרים ועד נהר הפרת".⁵¹ "מטרת איתני"ם היא לחנך את אנשיה ואת הנוער בארץ לקראת שורשיות לאומית איתנה ועל ידי כך להקים, אם גם ידרוש תהליך זה שנים רבות, תנועה לאומית, שתביא את המהפכה העברית".⁵² הניסיון הפוליטי הזה כשל והתכתב עם הכותבים וההתארגנות הפוליטית-חברתית שנוצרה סביב אלף. בשנת 1955 שונה שמו של סלם למחשבת חרות ישראל לסלם למחשבת מלכות ישראל, בהמלצתו של אצ"ג.⁵³ הורדת המילה "חרות" מהכותרת מצביעה על הכיוון האידיאולוגי הייחודי לסלם ועל ההתנתקות מתנועת החרות ומנהיגה.⁵⁴

היחסים עם הרוויזיוניסטים ויורשיהם

שתי הקבוצות ראו בעצמן גורם מהפכני המבקש לייצר אומה חדשה. אלף וסלם הציגו בפרהסיה אפוקליפסה המבקשת לברוא את העולם מחדש.⁵⁵ העבר הרוויזיוניסטי בצבץ מניסוחי האידיאולוגיה המהפכנית ששתי הקבוצות הציגו. אנשי אלף וסלם התחבטו בשאלות שהיו במקורן שאלות רוויזיוניסטיות פנימיות: הגדרת האומיות, מהות האומה, היחס לדת במדינה שתקום בארץ ישראל, והשאלה אם האומה שהוגדרה "אומה עברית" בארץ ישראל היא אומה חדשה המנותקת מיהדות הגולה או שמא מדובר ב"אומה יהודית" המתייחסת לכלל היהודים בעולם.⁵⁶ כפי שיוצג להלן, העיסוק בשאלות שהעסיקו את הזרם הרוויזיוניסטי בשני כתבי העת מעיד על השפעת התהליך הפנים-רוויזיוניסטי על האישים המרכזיים בקבוצות הנדונות במאמר, תהליך שהביא את הכותבים בכתבי העת

למסקנה משותפת הרואה ברוויזיוניזם זרם שהתנוון אידיאולוגית משום שלא הגשים את ייעודו כגורם מוביל מהפכה.

אנשי **סלם**, ובראשם אלדד, דיברו על לאומיות עברית שכוללת את כל היהודים, אולם העמידו במרכז תפיסתם את העבר הריבוני של היהדות בארץ ישראל, המלכות, כדגם הלאומי שאליו חתרו.⁵⁷ מחלוקתם עם הזרם הרוויזיוניסטי הייתה בתרגום הרעיונות של סיפורי העבר למציאות המדינית פוליטית, כמו גם בשאלה כיצד לשמר את ההיבט המהפכני ברעיונותיהם. בשנים הנדונות במאמר הבחינו הרוויזיוניסטים, בהובלת מנחם בגין, בין הריאליה הפוליטית הפרגמטית ובין האידיאולוגיה והדגישו את הצורך בקיום דמוקרטיה כאידיאולוגיה.⁵⁸ **בסלם** הם ביקשו לממש את האידיאולוגיה המקסימלית תוך כדי התנגדות עקרונית לפשרות פוליטיות ופרגמטיות. קיום המדינה כדמוקרטיה לא עמד בראש מעייניהם משום שהם ביקשו להקים ישות לאומית מהפכנית ובלתי מתפשרת. עד אמצע שנות החמישים הייתה מטרתה של מערכת **סלם** לשנות מבפנים את היורשת של התנועה הרוויזיוניסטית, תנועת החרות, ולעצור את הניוון הרעיוני הבלתי מהפכני שרווח בה לדעתם.⁵⁹

הרעיון של מהפכה שתשנה את הסדר הממסדי הקיים הייתה גם הדרישה המרכזית של **אלף**. אנשי **אלף** התייחסו לכל המערכת הפוליטית, ובכלל זה לרוויזיוניסטים ויורשיהם, כמנוונת. הביקורת של **אלף** התמקדה בכך-גוריון, אולם גם הם, בדומה ל**סלם**, בקשו לקרב אליהם קבוצות רוויזיוניסטיות שחברו לתנועת החרות ובאמצעותן להשפיע על התנועה. הקבוצות שאליהן כיוונו היו חילוניות וביקשו הפרדה בין דת למדינה.

אלף ביקשו לייצר לאומיות חילונית המנותקת מכל דת שהיא והתקפתם את **סלם** נבעה מן החיבור התיאורטי שיצרו עם המיסטיקה הדתית. "הקוזקים של הקב"ה", לעגו להם ב**אלף**.⁶⁰ הקבוצה הרוויזיוניסטית הבולטת שהחזיקה בדעות חילוניות בדומה ל**אלף** נודעה בשם "קבוצת ברגסון".⁶¹ הייתה זו קבוצה שבתקופת המנדט פעלה כמשלחת אצ"ל לארצות הברית בשם "הוועד העברי לשחרור לאומי", וראשיה קיימו קשרים עם רטוש ועם אישים נוספים. האישים הבולטים בקבוצה היו הלל קוק, שכונה בתקופת פעילותו בארצות הברית "פיטר ברגסון" (מכאן שם הקבוצה), וערי ז'בוטינסקי, בנו של זאב ז'בוטינסקי.⁶² השניים חברו לחרות לקראת הבחירות הראשונות במדינת ישראל והיו חברי כנסת מטעמה בכנסת הראשונה, למרות פערים אידיאולוגיים. לכן ערי ז'בוטינסקי לא היה חבר התנועה גם כשכיהן כחבר כנסת מטעמה. קבוצה זו שאפה לקיומה של מדינה חילונית שבה קיימת הפרדה בין דת למדינה. לשיטתה "האומה העברית" כללה את מי שנמצא בארץ ישראל ושאלף להגיע אליה. יהודי העולם שאינם מביעים את רצונם לשבת בשטח המדינה למרות מוצאם העברי, אינם יכולים להיחשב עברים.⁶³ ההתקפות של אנשי **אלף** על קבוצת ברגסון התקיימו במקביל לשיתוף פעולה איתם בנושאים ספציפיים, כמו הפעילות בליגה נגד כפייה דתית. אנשי **אלף** ביקשו להבליט את הקרבה הרעיונית שבין חלק מחברי חרות ל**אלף**. הם הציגו את מנהיגי תנועת החרות, ובראשם

מנחם בגין, כמי שמדכאים את התומכים ברעיונותיהם: "דומה שערי ז'בוטינסקי היה התם שבחבורת ברגסון. הוא התייחס לדברים ברצינות מעט. אפילו עד כדי כתיבה על 'גמלים בארץ הפרת' הגיע לפני שנסתם פיו".⁶⁴ ההתייחסות לערי ז'בוטינסקי הייתה מתונה הודות לשמו; לעובדת היותו בנו של אבי הזרם הרוויזיוניסטי, זאב ז'בוטינסקי, הייתה משמעות. השם ז'בוטינסקי היה סמל מיתולוגי שנכח בימין הרוויזיוניסטי לגונו. קיים ויכוח בשאלה אם ברעיונותיה של קבוצת ברגסון היו מגמות כנעניות.⁶⁵ לצורך הדיון כאן חשובה העובדה שחברי קבוצת ברגסון כדוגמת ערי ז'בוטינסקי ראו בכתב העת אלף מקום ראוי לפרסם בו את עמדותיהם, והמערכת של אלף פרסמה את דבריהם למרות הפער האידיאולוגי. במיוחד נכון הדבר לדבריו של ערי ז'בוטינסקי על המשמעות הסמלית של פרסום השם ז'בוטינסקי הרוויזיוניסטים.⁶⁶ אני טוענת כי אלף, אף שלא הוצהר על כך בפומבי, ניסה להשפיע על תנועת החרות מבחוץ, בדומה לסלם.

שירות הביטחון שעקב אחר המתרחש תרם תובנות לנושא: "אנשי אלף עוקבים אחר התפתחותם הרעיונית של שני הפורשים מסיעת חרות בכנסת, ערי ז'בוטינסקי והלל קוק, לשעבר חברי 'הועד העברי לשחרור לאומי' באמריקה. בהצהרותיהם לעיתונות תבעו בתוך שאר הדברים לראות בערבים לא 'מיעוט לאומי' אלא אזרחים שווים בכל. וחזו את הופעת מדינת ישראל כמעצמה גדולה במזרח התיכון".⁶⁷

המעקבים של שירות הביטחון מעידים על חילופי מסרים בין אנשי אלף, סלם ותנועת החרות בידי שליחים שהיו מקורבים לכל הצדדים, כמו גם על מפגשים של אישים משלושת הקבוצות המוזכרות.⁶⁸

היה זה אפוא דיון פנים רוויזיוניסטי שהתפתח ויצר התארגנויות אידיאולוגיות נפרדות בדמות תנועת החרות, אלף וסלם. המשותף לשתי הקבוצות הנדונות במאמר זה היה המשך הוויכוח הפנים-רוויזיוניסטי בנושאי לאומיות ויחסי דת ומדינה, כמו גם הרעיון שיש להקים מערכת פוליטית חדשה. כל קבוצה ניסתה בדרכה להשפיע על המרכז הרוויזיוניסטי ואולי אף לצרפו בכסות חדשה למהפכה שאותה רקמו.

דמוקרטיה ושלטון מפא"י

שני כתבי העת שאפו לחברת מופת במדינה. הם לא היו יחידים. מפלגות רבות מימין ומשמאל רצו בכך, אולם האכזבה מהמציאות הייתה נחלת רבים, ובשני כתבי העת יש ביטוי לחשש מפני קריסת המדינה ולהאשמת שלטון מפא"י כגורם לקריסה. באלף טענו כי "ממשלות ישראל מאז קום המדינה הביאו את הארץ לידי פשיטת רגל בכל התחומים".⁶⁹ הם כינו את השלטון במדינה "דמוקטורה" בטענה ששלטון מפא"י מתימר להיות דמוקרטיה, אך במציאות מדובר בדיקטטורה. שלטון מפא"י גזל את השלטון מהצעירים שלחמו להקמת המדינה, "ו[מ]קומץ אישים הנאמנים לכל שלטון באשר הוא שלטון. הם היו נאמנים גם לבריטים. ובלב כל אלה – מפלגת השלטון, המפלגה בהא

הידיעה [...] ואנחנו שהחמצנו את השעה [...] הלא עלינו הם בונים. על הדור הצעיר. על הדור בני הארץ. על הדור העברי".⁷⁰

הביקורת התמקדה בכך-גוריון: "וביתר דיוק האיש לכן הרעמה שבו מתגלם שלטון זה יותר ויותר אחוז פחד וחרדה [...] יותר ויותר הוא אנוס להופיע כשלטון עריצות, עקר, שמרני, ריאקציוני – שכל מעיניו אך בשמירת שלטונו". הביקורת הופנתה במקביל גם כנגד מנחם בגין ותפקודו כמוכיל האופוזיציה. על התנהלותו נכתב: "ההתפרצות ההיסטרית של מנחם בגין נופצה וההירואיקה הדמגוגית של תנועת החרות אינה מוציאה אותה מבידודה".⁷¹

אלף תקף הן את הממשלה הן את האופוזיציה, התקפה שהתמקדה במבנה הפוליטי ובאישים שסימלו בעיניהם את השלטון המושחת.

הכותבים בסלם התבטאו באופן דומה. בעיניהם השחיתות של מפא"י הייתה גדולה: "חוגים אלה רוצים כסף, כסף! כסף!! וחוגים אלה זה פשוט מפא"י".⁷² להבנתם מפא"י ובן-גוריון גזלו מידיהם, הצעירים, את המדינה שלמענה לחמו: "הדם היה שלהם, המעש הפוליטי היה של הפורשים, קציר שניהם נפל בידי בן גוריון [...] כך הייתה מפא"י היחידה שקיימה את הבטחותיה. בזכות הפורשים בדם הפלמחאים".⁷³

אנשי סלם הבחינו בין מפ"ם, שנתפסה כחלק מהממסד של מפא"י שאותו תקפו, ובין אנשי הפלמ"ח שהיו חלק מהצעירים: "שלושה משקיעים היו כאן: המחותרת השקיעה דם, הבריטים השקיעו רשעות. הערבים השקיעו אווילות. השותף הרביעי מפא"י ומפ"ם נהנים מרווחי ההשקעות האלו במידה פרופורציונאלית הפוכה למדת ההשקעה שלהן".⁷⁴ באלף תקפו את מפ"ם כמי שמתיימרת להיות מהפכנית אף שאינה כזאת: "על מפלגה מהפכנית להיות ראשית לכל מפלגה ישרה".⁷⁵

בדומה לאלף, תקף סלם את האופוזיציה מימין: "בכל זאת באיזה כוח ממשיכה מפא"י לשלוט? אמנם כן. תקציבים, קורפורציה, טרור בשוק העבודה, אופורטוניזם הפצת סיסמאות". לטענתם של אנשי סלם תנועת החרות אפשרה את המשך השלטון של מפא"י: "אשרי השלטון שלו אופוזיציה 'פטריוטית' שכזו".⁷⁶ ועוד טענו: "אצלנו למשל ישנה דיקטטורה כלכלית ידועה. אולי זה גם דוגמה של דיקטטורה. מפא"י שליטה על שוק העבודה, ועל חלוקת הקרנות והמגביות, על המשרות. היא מנצלת את זה בכל כוחה".⁷⁷ אלדד זלזל במפא"י וטען כי אפילו דיקטטורה אין יודעים במפא"י לנהל: "רשאים אתם לחשוב על דיקטטורה כעל דרך שלילית כאשר תחשבו, אך אל נא תשפילו אותה עד כדי כך כדי לננות בה את המשטר של מפא"י". בסלם אף נטען שבגלל המציאות שהנהיג שלטון מפא"י אין אפשרות לקיים דמוקרטיה במדינה.⁷⁸ אנשי סלם סימנו את מפא"י כאויב פנימי: "הטעות העיקרית הייתה באי הערכת האויב הפנימי: מפא"י".⁷⁹ אלדד אף טען כי שלטון מפא"י הוא אסון למדינה, ואסון זה הוא תוצר של כישלון המהפכה שהובילה תנועת ז'בוטינסקי.⁸⁰ משמע שהאופוזיציה, תנועת החרות, היא חלק מהממסד המושחת שיש להחליפו. הכותבים בשני כתבי העת יצאו אפוא נגד שלטון

מפא"י, נגד תנועת החרות/הזרם הרוויזיוניסטי ונגד המבנה הפוליטי הקיים. הכותבים ראו במפא"י גורם הפוגע במהפכת הנוער העברי. בשתי הקבוצות לא נפסל השימוש בנשק באופן מוחלט על מנת להגשים את הרעיונות שלהם.

המרחב הגיאוגרפי והמודל האמריקני

בנושא גבולות המרחב הגיאוגרפי של הלאום הייתה הסכמה בין אלף לסלם. שני כתבי העת התייחסו למרחב הגיאוגרפי של מהנילוס עד הפרת. בועז עברון⁸¹ טען שהמקור לשימוש הזה של שתי הקבוצות בהגדרת גבולות המרחב הגיאוגרפי נעוץ ב"עיקרי התחייה" של לח"י. הרעיון ש"ארץ קדם" = "ארץ הפרת" שניסח יונתן רטוש, השפיע על יאיר בהגדרת "עיקרי התחייה" והמרחב הגיאוגרפי.⁸² אלדד דבק ב"עיקרי התחייה" כבסיס לרעיונותיו.

אלף וסלם דרשו להשתלט על כל השטח לאלתר. בסלם נטען כי זה יהיה "למען חיסול הגבולות המלאכותיים בכלל, למען חיסול חרפת הר הבית בידי זרים, למען שחרור הארץ כולה, למען שינוי מפת המזרח התיכון".⁸³ במקביל נכתב באלף כי "כדי שנוכל להיות גואלי ארץ הפרת ומשחריריה עלינו לגאול תחילה את נפשנו להיות משוחררים, עבריים, בני חורין".⁸⁴ שתי הקבוצות הצביעו על אותו מרחב גיאוגרפי אוטופי ועל השינויים הגיאוגרפיים שנוצרו במרחב זה כשינויים זמניים חסרי משמעות.

לגיבוש הרעיון הלאומי הסתייעו אלף וסלם בשיריו של וולט ויטמן.⁸⁵ ויטמן היה משורר שכתביו נחשבים למייצגי הרוח האמריקנית, הלאומיות האמריקנית; רוח שאותה ראו שני כתבי העת כמודל. ואכן, בגיליון הראשון של אלף נדפס תרגום לאחד משיריו, "כשכתי בדד עם כחול חוף אונטריו".⁸⁶ השיר נבחר לייצג את האידיאולוגיה הכנענית, שביקשה לצרף ללאומיות העברית את כל הנמצאים במרחב הגיאוגרפי שאותו סימנו כמרחב הלאומי הגיאוגרפי ארץ הפרת, ככתוב בשורות הראשונות בשיר:

אָמָה כִּי תוֹדִיעַ עֲצָמָה,

אֲנִי עֲצָמִי הַנְּנִי הַגְּדוֹל הַיְחִיד אֲשֶׁר בּוֹ יַעֲרֹכּוּנִי.

אִישׁ לֹא אֲדַחָה, אֲקִלוֹט אֶת הַכֹּל, וּבִדְפוּסִי אֲשׁוּב וְאַצּוֹרֵם.

גם בסלם למחשבת חרות ישראל הצביעו על הקטעים משיריו של ויטמן התואמים את השקפת עולמם. בסלם ג (יולי 1949) נדפס שירו של ויטמן "החובל, רב חובלי!" לאחר אזכור נופלי המחותרת.⁸⁷ סלם הצביע על דמיון בין מאבק העצמאות האמריקני לזה הישראלי: "שני דברים הם הבולטים במלחמת השחרור האמריקאית: מלחמת הדמים [...] בבריטים [...] השמדת הילידים האינדיאנים. בלשוננו זה נקרא בקיצור דיר יאסין".⁸⁸ אלף וסלם התייחסו למודלים לאומיים שונים. אלף אחז במודל הלאומי-אזרחי המכיל קבוצות שונות ללא מגבלה דתית או אתנית; וסלם הושפע מהלאומיות האינטגרלית במודל האירופי הרומנטי המושפע גם ממיסטיקה ודת. השימוש בכתביו של ויטמן מצביע על הקשר לרעיון "האומה העברית" של עדיה גורביץ.⁸⁹ הבלטת הרוח האמריקנית בכתבי

ויטמן כמודל להיווצרות לאום הייתה משותפת לשני כתבי העת. השימוש במונחים "יהודי" ו"עברי" היה שימוש אידיאולוגי מובחן בזרם הרוויזיוניסטי והייתה לו השפעה על שני כתבי העת הנדונים. הפרשנות הרוויזיוניסטית למונחים אלה הייתה שונה מהפרשנות בקבוצות פוליטיות אחרות.⁹⁰ השיח האידיאולוגי בין אלף לסלם על הגדרת המושגים "יהודי", "עברי", "לאומיות עברית", "חרות עברית", נשען על מקורותיו הרוויזיוניסטיים ועל הוויכוח הפנימי בזרם זה. דיאלוג זה הושפע במהלך השנים גם מהמתחים האישיים בין המתדיינים.

בין האישי לאידיאולוגי

סלם היה קשור במובהק ליוצאי לח"י. לטענתי, נתון זה היה נכון גם לאלף, החל בקהל היעד שאליו כיוונו עורכי העיתון וכלה בחזון האידיאולוגי שממנו שאבו. מערכת אלף בחרה לפרסם מכתבים שזוהו עם אנשי לח"י במדור "כותבים קוראים". על אחד מהמכתבים האלה חתום "איש לח"י לשעבר".⁹¹ בחירתה של המערכת לפרסם מכתב זה בתקופה שקשר עם אנשי לח"י נחשב לדבר שלילי, כמו גם התגובה החיובית למכתב, מעידה שהיה למערכת אינטרס ליידע את ציבור קוראי אלף ואנשי לח"י בעברם שאת העיתון קוראים אנשי לח"י. בדו"חות הש"ב נטען שלרטוש היו אוהדים בקרב חברי לח"י, ושהוא פעל לצרפם למחנהו ואף לקח חלק פעיל בעימות הגדול שהתקיים בין יוצאי לח"י לאחר הקמת המדינה.⁹² בקרב יוצאי לח"י היו שתי קבוצות שנוצרו בעקבות ויכוח בין חברי מרכז לח"י (ישראל אלדר, נתן ילין מור ויצחק שמיר), שפילג את מפלגתם. בעימות בין חברי לח"י תמך הרוב בנתן ילין מור והמיעוט – באלדר.⁹³ באלף ניצלו את הפילוג לגיוס אוהדים, במקביל להבעת תמיכה סמויה בנתן ילין מור. לימים נמנה ילין מור עם מייסדי תנועה בשם "המרחב השמי", שהשפעת הכנענים ניכרה בניסוחיה.⁹⁴ העימות בין חיים דבירי לרטוש שהחל בשנת 1949,⁹⁵ ממחיש שאלף לקח חלק פעיל בעימות בקרב חברי לח"י, במקביל לסלם שהיה כאמור תוצר מובהק של עימות זה.

באחד המאמרים בסלם, שמתח ביקורת חריפה על האידיאולוגיה של אלף, צפו המשקעים האמוציולניים: "אמת עוזי כי לא על כל הרעיונות של אלף דברתי. לא אדבר על אותם הרעיונות העבריים שהם סוף סוף רעיונותי, בהם דגלתי ולמענם סבלתי, ולמענם מסרו יהודים רבים את נפשותיהם בגבורה עילאית [...] לוויכוח זה בינינו אין כל ערך; אבל למעשה, עוזי, כשאני היהודי ישבתי בצינוק בריטי, ישב ראש הפר שלך 'העברי' בקנקן' ובמה שיש בו".⁹⁶

הכותב מתייחס לפסוק מפרקי אבות, "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו", ולדיון בין החכמים. לטענתי בזמן שהם לחמו לגירוש הבריטים בילה רטוש בכתבי קפה ועוד. הכתוב ממחיש את הפן האמוציולני של העימות בין שתי הקבוצות, תחושת הנבגדות וההאשמה את הנהגת אלף בנהנתנות ובפגיעה במאבקם של אנשי המחתרת שבו נטלו חלק אנשי אלף במשותף עם אנשי סלם. דברי הכותב התייחסו באופן סמוי לאחיו של

רטוש. עוזי אורנן נתפס על ידי הבריטים בעקבות הלשנה ונשלח לגלות במחנות המעצר הבריטים באפריקה. לאחר שחרורו, עם הקמת המדינה, היה פעיל בתנועה הכנענית ונמנה עם הכותבים באלף. האח השני, גמליאל הלפרן, שינה את שמו לימים לצבי רין, החל דרכו כחבר אצ"ל בהמשך הצטרף ללח"י. הוא פרש מהמחתרת בראשית 1948. רין, שהיה חוקר לשונות המזרח הקדום, לא מצא מקום עבודה בארץ והשתלב באקדמיה בחו"ל. הוא האמין באידיאולוגיה הכנענית, לא מל את בנו וכתב באלף בשם העט זאב חנון. רטוש עצמו, אף שבשנות השלושים עבד במסגרות הרוויזיוניסטיות, הצליח למצוא עבודה כמתרגם במסגרות ממוסדות כמו העיתונים דבר והדור שהיו קשורים להסתדרות ומפא"י. הכותב בסלם היה מצוי בסיפור הפרטי והאינטימי של משפחת הלפרין-רטוש. הביקורת הנוקבת בסלם הגדילה עשות בהאשמת הכותבים באלף באנטישמיות: "וכמה זה אפייני ליהודי אלף. הם מתחילים במלחמה כשאין מלחמה. הם תוקפים את האנגלים כשאין אנגלים [...] כמו שהאנדק אמר,⁹⁷ מעתיק מאמר מן העתון של שטרייכר,⁹⁸ ומקים צווחה עד לב שמיים יותר מן התינוק, אבל מתוך זהירות מסכים למילה. וכששוחטים את כל המשפחה שלו, אז 'אין החשבונות של היהדות עם לאומים שבעולם מחייבים אותו'. והוא מזמין גויים להיות עברים ומבטיח לכל אחד תמונה באלף".⁹⁹

בתגובה להתקפה האישית כל כך על משפחתו של רטוש, תקף אלף אישית את ישראל אלדר. אלדר הותקף על יחסו לדת היהודית ועל ההיבטים המיסטיים העולים מאמונתו, אף שהוא הגדיר את עצמו חילוני (חופשי, במילים של אלף).¹⁰⁰ הוא הותקף על ידי אחיו של רטוש, זאב חנון, כמי שהאמת והשקר מתערבבים בדבריו.¹⁰¹ המשוררת עליזה גרינברג, אשתו של אצ"ג הידועה בכינוי "בת עין" או בשם "עין טור מלכא", זכתה אף היא לקיתונות של לעג באלף בעקבות פרסום שיריה בסלם.¹⁰² אף שכותרת המאמר שכתב יונתן רטוש "נערה שנשבתה" כוונה לעליזה גרינברג, תוכן המאמר תקף את אלדר על תפקודו כעורך כתב העת. הוויכוח עבר מהפן האידיאולוגי לפן האישי, בניסיון לפגוע במוניטין המקצועי של אלדר כעורך.

הפן האישי עלה גם כאשר אנשי סלם הקימו את ברית איתני"ם. מהלך זה עורר את אנשי אלף להגיב: "עלינו לעיין בגישתם של אנשי סלם עצמם לבעיית אותם אומללים בלתי יהודים החיים כיום באותם אזורים הנחשבים בעיני אנשי הכת כאזור המחיה של מלכות בית דוד, כלומר – אזור ארץ הפרת. עד כמה שאנו מבינים מדבריהם הרי הברירה שתוצג לפני אלה תהיה – חרב או גיור [...] כך רואים אנו כי גם יהודים מסוגלים להיפך לכהמות וחיות טרף".¹⁰³

אנשי סלם נתפסו ככת שאנשיה מסוגלים לכל מעשה טירוף. אלף הקדיש כמה מאמרים לברית איתני"ם. כל המאמרים הצביעו על הסכנה שבקיום מפלגה זו: לפני זמן הפך ר"ר שייב את חוגו לגוף פוליטי. תהליך זה המקביל בזמן להקמתו של "המרכז" הביא לידי גיבוש קוטבי אותו זרם רעיוני, הבא לסגל את ערכי היהדות והציונות לשיטות השתלטות וכבוש ילודות המאה העשרים. האנטיפורד המושלם ביותר

של רעיונינו הגיע לגמר בישולו. נשקו: הכושר הדמגוגי של מנהיגו ושל משוררו נביאו, העובדה כי הוא מנצל ביסודיות רבה את ירושת המיתוס הציוני הרביוניסטי-המחתרתית מזה ואת היסוד היהודי-הדת-המסתי מזה. וכן את השכבות שהן מטבען קרקע פוריה לתנועה מעין זו (קצת מנדחי המחתרות, נוער חניך מסורת יהודית ובתי ספר דתיים). כל אלה חייבים להזהירנו לבל נזלזל אנחנו בתופעה זו.¹⁰⁴

באלף נטען אפוא שההתארגנות הפוליטית של אנשי סלם היוותה איום כללי על החברה. אולם עיקר טיעוניהם מתמקדים באיום האלקטורלי על אלף מקיום ברית איתני"ם.

היחס לגרמניה ולהסכם השילומים

במחלוקת הקשה בשנות החמישים בנושא הסכם השילומים עם גרמניה והקשר עם המדינות שהוקמו על חורבות הרייך הגרמני הנאצי, התייחסו שני כתבי העת לנושא כל אחד מנקודת מוצא אידיאולוגית שונה ומנוגדת. כתב העת אלף שראה במדינת ישראל מקום ליצירת אומה חדשה המנותקת מהעם היהודי מחוץ לגבולות המדינה התנגד להסכם, משום שלהבנת הכותבים "מדינת ישראל אינה באת כוח היהדות העולמית ואין לה לא סמכות ולא רשות לשאת ולתת עם ממשלת בון על פיצויים קיבוציים ליהודים". הטענה הייתה שהסיבה לחתימת ההסכם נעוצה בשלטון מפא"י המושחת: "המנגנון הנשחת המושל במדינה אינו יכול להתחשב בנימוקים עקרוניים מעין אלה [...] דעתו נתונה רק לחיזוק שליטתו העריצה, להבטחת השליטה על צינורות כסף רבים ככל האפשר". כן נטען כי המשא ומתן יוביל להכרה וסליחה לעם הגרמני: "מה שברור בתכלית הוא שעצם המו"מ הוא התפייסות עם הרייך הרביעי ומתן הכשר לו". אין לחתום על ההסכם גם בגלל הפגיעה בכבוד הלאומי ומכירת כבוד לאומי תמורת כסף. "לפי כל עקרונותיהם הדבר הוא טמא בתכלית, מוקצה מחמת מיאוס והם עושים זאת בשביל כסף".¹⁰⁵

באלף ראו בהפגנה נגד הסכם השילומים, שאותה הובילה תנועת החרות ובה נאם מנחם בגין, "אופרטה ירושלמית" שנועדה לחלץ את תנועת חרות מבידודה הפוליטי. לכן סברו אנשי העיתון שאין לה משמעות אידיאולוגית או פוליטית.¹⁰⁶ התגובה של הנהגת המדינה להפגנות נגד ההסכם והפעלת המשטרה במהלך האירועים סביב הכנסת, נתפסו על ידי אנשי אלף כאנטי-דמוקרטית. "בשני המקרים שבהם נקרא כוח הזרוע של המדינה לפעול, הוא נקרא כדי לסייע למנגנון המפלגה לכפות את הכרעתו".¹⁰⁷ עם זאת אנשי אלף לא נמנעו מקשר עם גרמניה לדוגמה, אהרן אמיר ביקר בגרמניה בשנת 1953.¹⁰⁸

בסלם התנגדו לכל קשר עם גרמניה בטענה שהאמירה שיש גרמנים טובים אינה מתמודדת עם המציאות להבנתם: "יש גרמניה אחת – זו שרצחה את עמנו; גרמניה אחרת קיימת, כשם שלא נרצח אפילו יהודי אחד בידי הגרמנים [...] העם הגרמני, עמו של גיתה והיטלר, של אדנאור¹⁰⁹ וגרוטוהל¹¹⁰ – הוא הרוצח; וארוך יהיה העם הזה עד עולם! ארוך יהיה גיתה, אם הצדקה הוא לקיומו של עם-היטלר".¹¹¹

בדומה לאלף נטען גם בסלם שלממשלה אין סמכות לנהל משא ומתן עם גרמניה. "אין שום יפוי כוח לשום ממשלה פה ולשום כנסת פה להצביע בכלל על איזה משא ומתן עם הגרמנים. תוצאות ההצבעה אינן העיקר. עצם ההצבעה היא תועבה וכסל ועל הכל: ללא כל סמכות". הטרמינולוגיה שנבחרה בסלם להביע את התנגדותם להסכם השילומים דמתה לזו של אלף: "כסף, כסף רודפים אתם – קרנות מגביות מלוות הענקות, סקריפים, דרייבים קמפיינים – אַלְף שמות מוצאים אתם לעסקכם השנוורי. ועתה עלה באפכם ריחו של הכסף הגרמני, שהותכו בו נחלי דם אחיכם. ריח זה אינו פוצע את נחיריכם, כי לריח הכסף אין ריח"¹¹².

על רקע משפטי הקפואים וחקיקת החוק לעשיית דין בנאצים ועוזריהם תש"י, טענו בסלם באירוניה נגד האשמת בעלי התפקידים היהודים שהופעלו על ידי הנאצים. מבחינת אנשי סלם אין הבדל בין אלה שמקיימים את המשא ומתן עם גרמניה לבעלי התפקידים היהודים בגטאות והמחנות: "כי אדוניכם פקדו עליכם שלום עם עמו של גיתה, של היטלר ושל אדנאור. ואתם שבקלות כזו מוכנים בכל רגע להדביק לכל יהודי את התו 'נאצי' כהבעת שנאה ותעוב צבוע – באיזו קלות מוכנים אתם להוריד בכל רגע מכל גוי את תו הקלון הזה – 'נאצי'".¹¹³

בסלם עסקו בשאלת הכבוד הלאומי ומוות בכבוד. הם עשו זאת על ידי השוואה בין מותם של ששת המיליונים למותם של עולי הגרדום ולוחמי המחתרת. בדבריהם ניכרת התנגדות להוספת המונח 'גבורה' ליום הזיכרון לשואה: "אומרים ששת המיליונים מתו מות גיבורים. האמת היא רק זו: הם מתו [...] הם מתו, כי חית הטרף הגרמנית מצאה שעת כושר וטרף לרוות בו [...] מה עניין כאן למות גיבורים?".

בסלם, כמו באלף, ראו בעצם הדיון עם הגרמנים על השילומים פגיעה בכבוד הלאומי. בסלם התייחסו גם לעובדה שאחד מהנציגים הגרמניים במשא ומתן עם הנציגים הישראלים היה יהודי (יעקב אלטמייאר), כחלק מההשפלה הלאומית: "אלטמייאר זה, הוא המנהל משא ומתן בפריס וג'נבה עם בן גזעו ואח לדמו עם מוריס פישר, נציג ישראל בצרפת. משא ומתן בעניין אותן מטבעות. כך וכך טובע פישר וכך וכך מתאמץ אלטמייאר להוריד מהמקח. הם מתמקחים ביניהם שני היהודים. היתכן סמל מזויע יותר לכך מה שהתרחש ומה שמתרחש?"¹¹⁴.

אלף וסלם ראו אפוא בדיונים עם גרמניה על הסכם השילומים פגיעה עמוקה בכבוד הלאומי. הכותבים תקפו את שלטון מפא"י וטענו שמדובר בשלטון מושחת שיש להדיחו ולהחליפו. אולם טענתם חרגה מטענת השחיתות – הם פסלו את הלגיטימיות של המערכת השלטונית כולה. הסכם השילומים היה טריגר להתקפה על המבנה השלטוני כולו והגדרתו כבלתי לגיטימי. שני כתבי העת ראו בזעם הציבורי גורם שאפשר לנצל לטובת השינויים שביקשו לבצע. המחשה לטענה זו עולה גם מיחסם לאופוזיציה מימין – תנועת החרות. אלף התייחס לחרות ולמנחם בגין בזלזול כגורם שאין לו זכות

קיום. לטענתו תנועת החרות ומנהיגה, למרות היותם באופוזיציה, הם חלק מהשלטון הבלתי לגיטימי.

סלם החל לתקוף את חרות בנושא השילומים מאוחר יותר מאלף. ההתקפות של **סלם** החלו רק משהתגבשה ההבנה שתנועת החרות אינה מתכוונת לבצע פעילות נגד ההסכם מעבר להפגנה הגדולה שבה לקח חלק מנחם בגין בינואר 1951. ככל שהבנה זו העמיקה בשלהי 1953, החל התהליך שהוביל להתנתקותם של אנשי **סלם** מתנועת החרות.¹¹⁵ בסופו של התהליך הייתה הטענה של **סלם**, בדומה לאלף, ברורה: לא רק שהממשלה אינה לגיטימית, אלא גם תנועת החרות ומנהיגיה אינם לגיטימיים. "אלא ההנהגה שעומדת היום בראש תנועת החרות לא היא מסוגלת להוביל המונים למעשה [עליה ...] אם עוד נותר לה שמץ של מצפון וכבוד – [...] להתאבד התאבדות מדינית, להיעלם מן האופק הפוליטי מתוך הודיה גלויה לבכישלון הסופי. והאות לכך חייב לבוא כמוכן ממר בגין בראש וראשונה".¹¹⁶

אפילוג

אלף ו**סלם** היו כתבי עת אופוזיציוניים והציגו עמדות רדיקליות שנתפסו בציבור כמנוגדות זו לזו. בחינת התוכן של כתבי העת מראה כי במקביל להתקפות הבוטות אלה על אלה, הטרמינולוגיה ששימשה את הכותבים הייתה זהה ונשענה על עברם המשותף. לטרמינולוגיה זו הייתה משמעות אידיאולוגית והיא שימשה כפלטפורמת השיח בין הכותבים בכתבי העת. שתי האידיאולוגיות שעמדו מאחורי כתבי העת נוצרו כביקורת על הזרם הרוויזיוניסטי ומתוך זרם זה.

הטענה שעוברת כחוט השני במאמר זה היא שהוויכוח בין כתבי העת הוא ויכוח על גבולות הלאום. הלאומיות היא הנושא המשמעותי שבו דנים שני כתבי העת. הלאומיות כנקודת מוצא מגדירה את הזהות האישית של הכותבים כפרטים ואת הזהות הכללית כחלק מהמרחב האנושי לאומי שאליו השתייכו ושאותו ביקשו לעצב.

ההבדל בין שתי הקבוצות נעוץ בהגדרת המרכיב האנושי של הלאום. הלאומיות בבסיסה מגדירה מי שייך למסגרת הקבוצתית ומי נמצא מחוץ לה, ונושא זה גרם לוויכוח הגדול בין אלף לסלם למחשבת חרות ישראל. באלף טענו כי גבולות המרחב האנושי הלאומי כוללות את מי שחי במרחב שבין הים התיכון לפרת בעת הקמתה של מדינת ישראל – יהודי ושאינו יהודי. להבנתם של הכותבים, היהודים בארץ ישראל היו חלק מהמרחב הגיאוגרפי בארץ הפרת/המזרח התיכון. מגוריהם במזרח התיכון קטעו את הקשר שלהם עם יהודים המתגוררים מחוץ למרחב זה. לכן יהודי התפוצה אינם חלק מאותו לאום ויש להתייחס ליהדותם כדת בלבד. בסלם נטען כי המרחב הלאומי כולל את היהודים בכל אזורי תפוצתם, ללא קשר למקום מגוריהם. עם זאת טען **סלם**, בדומה לאלף, שיש הבדל בהבחנה הלאומית בין החיים בארץ למי שאינו חי במרחב גיאוגרפי זה. היהודים המתגוררים בארץ ישראל או כאלה השואפים להתגורר בה הוגדרו על ידי

סלם כלאום שונה מיהודים אחרים שלא קשרו עצמם לארץ ישראל. הגדרות אלה שייכו את סלם להגדרות הלאומיות המקובלות בתנועה הציונית. מנגד הן הוציאו את אנשי אלף אל מחוץ להגדרות הלאומיות של התנועה הציונית. בכך לא הפכו אנשי אלף למתנגדי לאומיות. יתרה מזאת, הקביעה המשותפת לשתי הקבוצות המצביעה על ייחודיות היהודים החיים בארץ ישראל כנגד אלה שבחו"ל והעברית כבסיס לגיבוש התרבותי הלאומי הרצוי, יצרה מרחב אידיאולוגי תרבותי משותף למרות הוויכוח. הראייה של שתי הקבוצות את מדינת ישראל שאך נוסדה כביטוי חלקי ובלתי מספק לישות הלאומית הובילה את שתי הקבוצות לעסוק בעבר שאמור להיות משותף לכל חברי הלאום. כל קבוצה התייחסה לעבר שונה מכוח ההגדרה השונה של חברי הלאום, לכן אין לראות בראייתן את העבר כוויכוח על הפרשנות לעבר. אלף התייחס לעבר של המרחב הגיאוגרפי, בעוד סלם התייחס לעבר של המרחב האנושי המרכיב את הלאום להבנתו. לעבר השונה שאליו התייחסו היו גם נקודות חפיפה: התקופות שבהן התקיימה ישות יהודית עצמאית במרחב הגיאוגרפי. התייחסות לתקופות אלה יצרה מכנה משותף לשתי הקבוצות ביחסן לתרבות הלאומית. כאמור, מכנה משותף בדמות הצבת העברית כשפת הלאום, שפה שתייצר זהות לאומית שתכפה גם בכוח על כל המשתייכים למסגרת הלאומית. בהמשך לשפה הגדירו שתי הקבוצות את המרחב הגיאוגרפי של הלאום באופן זהה מהים ועד הפרת, וכל קבוצה נימקה את הגדרת המרחב הגיאוגרפי על בסיס העבר.

שתי הקבוצות לא היו שבעות רצון מהמציאות הפוליטית והתרבותית במדינת ישראל. הן שאפו לבצע מהפכה במבנה השלטוני כדי לייצר מציאות טובה יותר על פי המודל שנתפס בעיניהם כאמריקני. הן ביקשו מודל שלטוני אחר שמשמעו לא רק החלפת המפלגה השלטת, אלא החלפת המערכת השלטונית כולה. אף שלכל קבוצה היו סיבות שונות להתנגדות להסכם השילומים, מסקנתן הייתה זהה: התנגדות לשילומים משום הפגיעה בכבוד הלאומי. שתי הקבוצות התנגדו לכל אפשרות לסליחה לגרמנים וראו בהסכם חלק מהחלטות השלטון המושחת. כל זאת תוך כדי שימוש באירוע כדי להמחיש לחברה שכל המערכת הפוליטית אינה לגיטימית ויש להחליף את השיטה בכללותה. הקשר בין האישים הפעילים בשני כתבי העת היה אפוא קשר שאפשר לכנותו אחדות הניגודים. היה בקשר יותר מהמשותף ממה שנראה לעין. הקשר התקיים במפגשים אנושיים, בטרמינולוגיה, אך גם בהתקפות אישיות.

הערות

- 1 ברוך קימרלינג, בין מדינה לחברה: סוציולוגיה של הפוליטיקה, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1995, כרך א, 1, עמ' 47 (להלן: קימרלינג, בין מדינה לחברה).
- 2 אהרן אמיר (1923–2008) היה ממייסדי העברים הצעירים והעורך המרכזי של כתב העת אלף. על פי דו"ח הש"ב היה בפלמ"ח. ראו: דו"ח המחלקה לחקר דעת קהל, 1.12.1948, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), תיק שב"כ מספר 17, תנועת העברים הצעירים (הכנענים) וקבוצת הכנענים המתחדשת.
- 3 במלחמת ששת הימים חידש רטוש את כתב העת אלף, שיצא לאור עד שנת 1972.

- 4 יהושע פורת, **שלח ועט בידו: ספור חייו של אוריאל שלח (יונתן רטוש)**, תל אביב: מחברות לספרות, 1989, עמ' 251 (להלן: פורת, **שלח ועט בידו**).
- 5 אלף, הוצאה חד פעמית, נובמבר 1948, עמ' 2.
- 6 פורת, **שלח ועט בידו**, עמ' 246.
- 7 ישראל אלדר שייב (1910-1996) היה ד"ר לפילוסופיה, סופר, משורר, פילוסוף, פובליציסט ומתרגם, חבר מרכז לח"י וממנסחי האידיאולוגיה של ארגון זה. לאחר מלחמת ששת הימים נמנה עם מקימי התנועה למען ארץ ישראל השלמה.
- 8 פנחס גינוסר, **בצאת הלח"י מהמחצרת**, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 1985, עמ' 7-36.
- 9 ד"ר פנחס (פאול) הלר (נפטר בשנת 1963) היה פובליציסט ואינטלקטואל יליד וינה, שחבר תחילה לאבא אחימאיר ומאוחר יותר לישראל אלדר.
- 10 ברוך פלח, "כתב העת שלם למחשבת מלכות ישראל, בין פואטיקה לפוליטיקה", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן 2010; יצחק פס, **מורשת לח"י: ישראל אלדר, נתן ילין מור והמערכה על הזהות ההיסטוריה והזיכרון**, חיפה: מוסד הרצל, אוניברסיטת חיפה 2021; אופירה גראוויס קובלסקי, "על הוכחה מאהבה: יחסם של הכותבים בכתב העת שלם למחשבת חרות ישראל לתנועת החרות, 1949-1955", **קשר**, 50 (2017), עמ' 89-99 (להלן: גראוויס קובלסקי, "על הוכחה מאהבה").
- 11 "חזית"- "המעש"- "מברק"- "סלם", **סלם למחשבת חרות ישראל**, אייר תש"ט, עמ' 3.
- 12 איסר הראל, **האמת על רצח קסטנר: טרור יהודי במדינת ישראל**, תל אביב: ידיעות אחרונות, 1985, עמ' 48-13.
- 13 רפי מן, **המנהיג והתקשורת: דוד בן גוריון והמאבק על המרחב הציבורי 1948-1963**, תל אביב: עם עובד, 2012, עמ' 85.
- 14 דו"ח על אלף של המחלקה לחקר דעת הקהל מיום כ"ט חשוון תש"ט, 1.12.1948, א"מ, תיק שב"כ מספר 17, תנועת העברים הצעירים (הכנענים) וקבוצת הכנענים המתחדשת; עמיחי רדזינר, "המחצרת והמשפט שלא היו: תיק פלילי 8106/57 מדינת ישראל נגד כתב העת שלם (ולהפך): עוד על פוליטיקה, משפט ופרשת קסטנר", **מחקרי משפט**, לב (התש"פ 2020), עמ' 845-887 (להלן: רדזינר, "המחצרת והמשפט שלא היו").
- 15 א"מ, תיק שלם - ד"ר ישראל אלדר, תיק ב-28143/1.
- 16 עורד פלר, "**סולם והעולם הזה**: שתי חלופות פוליטיות לאומיות ותרבותיות בעשור הראשון למדינה", **ישראלים**, 7 (תשע"ו), עמ' 68-106.
- 17 ישראל קולת, "תמורות בכנעניות העברית", בתוך: דני יעקובי (עורך), **ארץ אחת ושני עמים בה, ירושלים: מאגנס תשנ"ט**, עמ' 93-95; דוד אוחנה, **לא כנענים, לא צלבנים: מקורות המיתולוגיה הישראלית**, רמת גן: מכון שלום הרטמן והפקולטה למשפטים של בר אילן, 2008, עמ' 238-240.
- 18 קימרלינג, **בין מדינה לחברה**, עמ' 46.
- 19 אופירה גראוויס-קובלסקי, "המשקף: לתולדותיו של עיתון רוויזיוניסטי", **קשר**, 52 (2019), עמ' 63-73.
- 20 הציטוט מתוך פורת, **שלח ועט בידו**, עמ' 379. ראו גם יוסף הלר, **לח"י 1940-1949**, ירושלים: הוצאת מרכז שז"ר 1989, כרך א: עמ' 194, כרך ב: עמ' 512 (להלן: הלר, **לח"י**).
- 21 יעקב שביט, "**לח"י והכנענים: אידיאולוגיה של שוליים, פוליטיקה של שוליים**", **הציונות**, טו (1990), עמ' 237-248; הלר, **לח"י**, כרך א, עמ' 194. אליהו בית צורי (1922-1945) היה לוחם לח"י שהועלה לגרדום עקב היותו אחד ממבצעי ההתנקשות בקהיר בלורד מוין, שר בממשלת בריטניה לענייני המזרח התיכון (1944).
- 22 בועז עברון, "רעיונות מדיניים וגלגוליהם: דיאלקטיקה של רעיונות", **הגדה השמאלית**, 4.10.2008 (להלן: עברון, "רעיונות מדיניים וגלגוליהם").
- 23 "הכנענים, סמלנו", אלף, קיץ 1970, עמ' 2.
- 24 פורת, **שלח ועט בידו**, עמ' 246.
- 25 יהושע השל ייבין (1891-1970) היה רופא בהכשרתו, פובליציסט, סופר ומתרגם, ממקימי ברית הבריונים.

- היה מקורב לאורי צבי גרינברג ונחשב לאחד המנהיגים של הזרם הרדיקלי בתנועה הרוויזיוניסטית.
- 26 דו"ח על אלף של המחלקה לחקר דעת הקהל מיום כ"ט חשוון תש"ט, 1.12.1948, א"מ, תיק שב"כ מספר 17, "תנועת העברים הצעירים" (הכנענים) וקבוצת 'הכנענים' המתחדשת".
- 27 פורת, שלח ועט בידו, עמ' 264-267.
- 28 דו"ח שב"כ מיום 23.12.1953, א"מ, תיק שב"כ מספר 1, "תנועת העברים הצעירים" (הכנענים); דו"ח שרות ביטחון בנושא העברים הצעירים, מתאריך 17.9.1951, א"מ, תיק שב"כ מספר 17, "תנועת העברים הצעירים" (הכנענים) וקבוצת 'הכנענים' המתחדשת".
- 29 "הגליון הזה", אלף, יג, מארס 1952, עמ' 16 (להלן: "הגליון הזה").
- 30 אלף מתאריך מארס 1951.
- 31 "הגליון הזה", עמ' 16.
- 32 נורית גרץ, על דעת עצמו: ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן, תל אביב: עם עובד, 2008.
- 33 אהרן אמיר, "סכנה והזדמנות", אלף, טו (ספטמבר 1952), עמ' 15.
- 34 "טור אלף", אלף, יז (דצמבר 1952), עמ' 1.
- 35 עזריאל קרליבך, "יומן: הפצצה הכנענית", מעריב, 22.6.1952; הצפה, 22.6.1952, ראו גם: "בוטלה תביעת הכנענים", דבר, 1.2.1953.
- 36 חסול תנועת העברים הצעירים ועתונם אלף, 16.6.1953, א"מ, תיק שב"כ מספר 16, "תנועת העברים הצעירים" (הכנענים).
- 37 שם, שם.
- 38 מקסים גילן (במקור: גולדנהירש) (1931-2005) היה משורר ופובליציסט חבר לח"י, מקורב לחוגים הרוויזיוניסטיים הרדיקליים. נעצר פעמים מספר על ידי שירות הביטחון כחשד למעורבות בפעילות טרור.
- 39 עוזי אורנן (יליד 1923) – בלשן ופרופ' ללשון ועיבוד שפות טבעיות, אחיו של יהונתן רטוש. בשנים 1944-1948 היה עצור במחנות המעצר הבריטיים בקניה, באריתריאה ובסודאן. נמנה עם מייסדי כתב העת אלף והליגה למניעת כפייה דתית.
- 40 ישיבת הנהלת המחותרת הכנענית, דו"ח מיום 31.5.1953, א"מ, תיק שב"כ מספר 16, "תנועת העברים הצעירים" (הכנענים).
- 41 א"מ, תיק שב"כ מספר 17, "תנועת העברים הצעירים" (הכנענים) וקבוצת 'הכנענים' המתחדשת".
- 42 נתן (פרידמן) ילין מור (1913-1980) היה חבר מרכז לח"י, חבר כנסת מטעם רשימת הלוחמים בכנסת הראשונה. בעת מבצע סיני ב-1956 חבר לאורי אבינרי, עמוס קינן ואחרים בהקמת תנועה בשם "הפעולה השמית" וערך את כתב העת אתגר. יצחק שמיר (1915-2012) היה חבר מרכז לח"י, ממקימי רשימת הלוחמים. שירת במוסד בשנים 1955-1970, היה יושב ראש הכנסת מטעם הליכוד בשנים 1977-1980, בין השנים 1981-1992 היה שר החוץ וראש ממשלה לחלופין מטעם הליכוד.
- 43 "סלם בעל פה", חרות, 2.9.1949, מודעה המבשרת על כינוס בתאריך 9.9.1949 בגן רנה תל אביב; סלם למחשבת חרות ישראל, גיליון ב, שנה ג, אייר תשי"א (מאי 1951).
- 44 יעקב חרות, אמת אחת ולא שתיים, תל אביב: הוצאת יאיר, 2008; ניר קידר, "הממלכתיות הרפובליקנית של שופטי בג"צ ושל בן גוריון: חזרה לבג"צ 144/50 שייב נגד שר הביטחון", עיונים בתקומת ישראל, 14 (2004), עמ' 131-151.
- 45 "ד"ר שייב: אני שמח להזדמנות להפיץ ברבים את עמדותיי", חרות, 30.9.1957, עמ' 4.
- 46 רדזינר, "המחותרת והמשפט שלא היו", ראו דו"חות ש"ב הצמודים לגיליונות סלם, א"מ, תיק סלם – ד"ר ישראל אלדר, תיק ב-28143/1.
- 47 גראוויס קובלסקי, "על הוכחה מאהבה".
- 48 בישיבת הממשלה שלאחר ההתנקשות בקסטנר, פרוטוקול של ישיבת הממשלה מס' נג, הכנסת השלישית, 11.3.1957, עמ' 13, ציין בן גוריון כי הוא "קורא כל חוברת" של סלם.
- 49 על כך מעידים המשפטים שבהם נתבע ישראל אלדר. הבולט שבהם הוא בג"צ אלדר נגד שר הביטחון

- 144/50, א"מ, תיק סלם – ד"ר ישראל אלדר, תיק ב-28143/1.
- 50 הדוגמה לכך שאינטלקטואלים ואחרים קראו את סלם והגיבו לכתוב בו מצויה בוויכוח בין מרדכי שלו לנתן אלתרמן על יצירתו של אלתרמן, שמחת עניים, שהתנהל בגיליונות סלם ובעיתונות.
- 51 "ברית איתנים מפלגה חדשה", שערים, 20.12.1951; "הוקם איתני"ם – גוף פוליטי חדש", הארץ, 25.12.1951; מודעה, מעריב, 23.12.1951.
- 52 "הוקם איתני"ם – גוף פוליטי חדש", הארץ, 25.12.1951.
- 53 ישראל אלדר, מעשר ראשון: פרקי זכרונות ומוסר, תל אביב: הוצאת הדר, תשל"ו, עמ' שפ"ה. אצ"ג הוא אורי צבי גרינברג (1896–1981), משורר וזוכה פרס ישראל בשנת 1957. שיריו השפיעו על החוגים הרדיקליים בזרם הרוויזיוניסטי. לאחר הקמת המדינה היה חבר כנסת מטעם תנועת חרות בכנסת הראשונה.
- 54 גראוויס קובלסקי, "על הוכחה מאהבה".
- 55 דוד אוחנה, לא כנענים, לא צלבנים: מקורות המיתולוגיה הישראלית, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 2008, עמ' 166–169.
- 56 ראו אבי ברזלי ופנחס גינוסר (עורכים), איש בסער: מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי, קריית שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל, הציגות ומורשת בן-גוריון, 2004, עמ' 51–186; נורית גרץ, "הקבוצה הכנענית בין אידיאולוגיה לספרות", מלאת: מחקרים בתולדות ישראל ותרבותו, א (תשמ"ג), עמ' 377–399.
- 57 פנחס גינוסר, בצאת הלח"י מהמחתרת, רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 1985, עמ' 7–36.
- 58 Yechiam Weitz, "Where's Menachem Begin? His Disappearance in 1951 and its Significance", *Israel Studies Forum*, 20, 2 (2005), pp. 115-137
- 59 גראוויס קובלסקי, "על הוכחה מאהבה".
- 60 חנן גבל, "עבר החדשה או בית שלישי", אלף, [חד פעמי], 3.10.1949.
- 61 יהודית תידור באומל, בין אידיאולוגיה לתעמולה: משלחת האצ"ל בארצות הברית ושורשי הימין היהודי המיליטנטי באמריקה, ירושלים: הוצאת מאגנס, תשנ"ט.
- 62 הלל קוק שכונה "פיטר ברגסון" (1915–2001) היה חבר בתנועה הרוויזיוניסטית ובאצ"ל. נשלח לארצות הברית על ידי ז'בוטינסקי ועמד בראש המשלחת של האצ"ל. פעל שם למען הקמת מדינה עברית, הצלת יהודי אירופה בתקופת מלחמת העולם השנייה והקמת צבא עברי. היה חבר כנסת מטעם חרות בכנסת הראשונה. ערי ז'בוטינסקי (1910–1969) היה בנו של זאב ז'בוטינסקי, פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית ובאצ"ל, היה חבר במשלחת של האצ"ל לארה"ב. חבר כנסת מטעם תנועת חרות בכנסת הראשונה.
- 63 ערי ז'בוטינסקי היה פעיל גם בליגה נגד כפייה דתית.
- 64 הצגת חרות בקולנוע קסם, אלף, [חד פעמי], 2, 1949.
- 65 אבי שילון, "מלחמת ששת הימים והתעוררות הרעיון הכנעני", בתוך: עופר שיף ואביבה חלמיש (עורכים), ישראל 1967–1977: המשכיות ומפנה (עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא), שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציגות, 2017, עמ' 102–129; יוסי ברנע, "בעקבות מאמרו של אבי שילון, מלחמת ששת הימים והתעוררות הרעיון הכנעני", עיונים, 29 (2018), עמ' 247–254.
- 66 ערי ז'בוטינסקי, "ישראל והציגות: מדוע אין תחיקה לישראל?", אלף, טו, ספטמבר 1952, עמ' 15.
- 67 דו"ח שב"כ מיום 24.7.1951, א"מ, תיק שב"כ מספר 2 "תנועת העברים הצעירים" (הכנענים).
- 68 דו"ח שב"כ על יציאתו של אהרן אמיר מהארץ מיום 5 יולי 1953, המעידים על פגישה בין ראובן הכט ואליאב איש לח"י; דו"ח שב"כ על מפגש של ד"ר שמואל אריאל בעברו נציג אצ"ל בצרפת עם שייב ועם אהרן אמיר ועוד, א"מ, תיק שב"כ מספר 1.
- 69 קול קורא מרכז העברים הצעירים, א"מ, תיק שב"כ מספר 17, "תנועת העברים הצעירים" (הכנענים) וקבוצת "הכנענים" המתחדשת.
- 70 "דמוקטוריה", אלף [חד פעמי], [1949], עמ' 2–1.

- 71 "טור ראשון", שם, יב, ינואר 1952, עמ' 2.
- 72 "בשלהי הגיליון", **סלם למחשבת חרות ישראל**, גיליון יב, ניסן תש"י.
- 73 "נגד דוד שאלתיאל, בעד דוד בן גוריון", שם, גיליון ג, תמוז תש"ט.
- 74 ד"ר ישראל שייב, "מדוע אנו מנסחים את המטרה כ'מלכות ישראל'", שם, גיליון ב (כ"ו), אייר תשי"א.
- 75 י' סמדר, "אמריקה והסוציאליזם הציוני", אלף, יב, ינואר 1952, עמ' 7.
- 76 ש' אבינועם, "אבא הלל סילבר או: מפא"י שולטת בכוח האופוזיציה", **סלם למחשבת חרות ישראל**, גיליון ב (כ"ו), אייר תשי"א.
- 77 "אני בפרוש מרקסיסטי", **סלם למחשבת חרות ישראל**, גיליון יב, ניסן תש"י.
- 78 ד"ר ישראל שייב, "איזו דיקטטורה דרושה לנו", **סלם למחשבת חרות ישראל**, גיליון ח (לב), מרחשוון תשי"ב.
- 79 דברי שמואל תמיד בכנוס של חוג סלם, שם, גיליון ב (כו), אייר תשי"א.
- 80 ישראל אלדר, "עקרונות לתנועת השחרור העברית", שם, גיליון ה-ו (נג-נד), אלול תשי"ג-תשרי תשי"ד.
- 81 בועז עברון (1927-2018) היה עיתונאי, סופר ומתרגם; חבר בלח"י, מאנשי הפלג השמאלי, ממקימי קבוצת הפעולה השמית ב-1956 וביטאונה אתגר. כן כתב בעיתונים הארץ וידיעות אחרונות.
- 82 עברון, "רעיונות מדיניים וגלגוליהם".
- 83 ישראל שייב, "אני מטיף להשתמש בנשק (תשובה לשר הביטחון)", **סלם למחשבת חרות ישראל**, י"א (כ"ג), אדר א' תשי"א, עמ' 6-10.
- 84 מ"ע אלף, "למלחמת אזרחים", אלף [חד פעמי], 3, אוקטובר 1949, עמ' 1-2.
- 85 וולט ויטמן (Walt Whitman; 1892-1819) היה משורר ועיתונאי אמריקני, נחשב לאחד המשוררים החשובים והמשפיעים ביותר.
- 86 וולט ויטמן, "כשכתי בדד עם כחול חוף אונטריו" (תרגום: ג"ת ראם), אלף, הוצאה חד פעמית ראשונה, 1948, עמ' 1.
- 87 הנ"ל, "החובל, רב חובלי!" (תרגום: י' ממרא), **סלם למחשבת חרות ישראל**, תמוז תש"ט, 3, עמ' 1-4.
- 88 "שרשי הידידות של העם האמריקאי", שם, גיליון יב, ניסן תש"י.
- 89 אורנה מילר, "הקבוצה העברית: אידיאולוגיה ופוליטיקה, ממשלחת האצ"ל בארצות הברית עד סיעת למרחב בתנועת החרות", עבודת מוסמך, אוניברסיטת באר שבע, באר שבע 2002, עמ' 29.
- 90 Mao Azaryahu, "The Formation of the 'Hebrew Sea' in Pre-State Israel", *Journal of Modern Jewish Studies*, 3 (2006), pp. 251-267
- 91 ראו לדוגמה: "לכותבים", אלף, ג, יוני-יולי 1950, עמ' 16.
- 92 מסמך שרות הבטחון בנושא חוג אלף, 19.4.1951, א"מ, תיק 14, תנועת העברים הצעירים (הכנענים).
- 93 הלר, לח"י.
- 94 ארנון כהן, "חידת נתן ילין-מור (גרא): ביוגרפיה רעיונית ופוליטית", עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2021, עמ' 192-312.
- 95 פורת, **שלח ועט בידו**, עמ' 247. חיים דברי (1905-2006) היה מראשוני ברית הבריונים. הצטרף לאצ"ל ולאחר הפילוג חבר ללח"י. נעצר על ידי הבריטים כמה פעמים ונשלח למחנות המעצר בקניה, אריתריאה וסודן. נעצר על ידי משטרת ישראל לאחר רצח ברנדוט.
- 96 דני מרגלית, "הצטרפו ל'אגודת היהודים'", **סלם: ירחון למחשבת חרות ישראל**, ג (טו), תמוז תש"י (יולי 1950), עמ' 28 (להלן: מרגלית, "הצטרפו").
- 97 האנדק – כינוי לחבר במפלגה הפולנית האנטישמית "מפלגת האנדקיס", המפלגה הדמוקרטית הלאומית שפעלה בפולין החל ממלחמת העולם הראשונה.
- 98 העיתון של שטרייכר – הכוונה לעורך העיתון הגרמני *Der Stürmer*, יוליוס שטרייכר. העיתון החל לפעול בשנת 1923 וביטא את הרעיונות של המפלגה הנאצית.
- 99 מרגלית, "הצטרפו", עמ' 28-29.

- 100 חנן גבל, "עבר החדשה או בית שלישי", אלף |חד פעמי|, 3, אוקטובר 1949.
- 101 זאב חנון, "איש לאלוהיך ישראל: אמת ושקר", שם, ז, ינואר 1951, עמ' 5.
- 102 יונתן רטוש, "נערה שנשבתה", אלף |חד פעמי|, 3, אוקטובר 1949, עמ' 3; בת עין, "תמוז", סלם למחשבת חרות ישראל, ד, אב תש"ט, עמ' 26.
- 103 ב' נהר, "לנוכח החשכה הגדולה: 'סלם'", אלף, יג, מארס 1952, עמ' 4.
- 104 זאב בן שלמה, "מה עכשיו", שם, עמ' 7.
- 105 מ"ע, "אלף, כסף וזרוע", שם, יב, ינואר 1952, עמ' 3.
- 106 "טור ראשון", שם, עמ' 2.
- 107 מ"ע, "אלף, כסף וזרוע, שם, עמ' 3.
- 108 דו"חות ש"ב משנת 1953, א"מ, תיק שב"כ מספר 17, "תנועת העברים הצעירים" (הכנענים) וקבוצת "הכנענים" המתחדשת.
- 109 קונרד אדנאואר (Konrad Hermann Josef Adenauer, 1876-1967), הקנצלר הראשון של גרמניה המערבית בין השנים 1949-1963.
- 110 אוטו גרוטוול (Otto Grotewohl, 1894-1964) היה ראש הממשלה הראשון של גרמניה המזרחית בשנים 1949-1964.
- 111 אליהו עמיקם, "תנאי קאפו לשויון מלא (נאומו השני של הקאפו אל עמו)", סלם למחשבת חרות ישראל, ח (לב), מרחשוון תשי"ב, עמ' 20-22 (להלן: עמיקם, "תנאי קאפו לשויון מלא").
- 112 פנחס בן מרדכי, "גרמנים כמאז – יהודים מהיום", שם, עמ' 17-20 (להלן: בן מרדכי, "גרמנים כמאז").
- 113 עמיקם, "תנאי קאפו לשויון מלא".
- 114 בן מרדכי, "גרמנים כמאז".
- 115 גראוויס קובלסקי, "על הוכחה מאהבה".
- 116 יעקב לוטן (דן), "ימפני חטאי תנועת החרות...", סלם למחשבת חרות ישראל, ה-ו (נג-נד), אלול תשי"ג-תשרי תשי"ד.